

วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้

โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของโรงเรียนประถมศึกษา

Participatory Action Research to Promote Community-Based Learning Processes in Primary Schools

ชนาภัทร แสงงาม¹ และธีรวุฒิ เอกะกุล²Chanapat Saengngam¹ and Theerawut Akakul²

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้นำเสนอหลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกระบวนการที่เสริมสร้างสถานศึกษาให้มีคุณภาพในการจัดการเรียนรู้ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียนประถมศึกษาที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนา และเสริมสร้างเสริมสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของชุมชนและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ผ่านการเรียนรู้ที่สร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งครูเป็นส่วนช่วยในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตามความสนใจ ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนผนวกกับการจัดการเรียนรู้ที่ควบคู่กับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังเป็นการเสริมสร้างทักษะทางการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้เรียน สู่การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อต่อยอดเป็น Soft Power ที่เป็นอัตลักษณ์ของสถานศึกษาที่ยึดโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ นักเรียนระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นช่วงวัยที่มีความสำคัญในการวางรากฐานทักษะชีวิต และพัฒนาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ความพร้อมในการเรียนรู้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับแค่สติปัญญา (IQ) แต่ยังเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะต่างๆ การจัดการเรียนรู้จึงไม่เพียงแต่เป็นการเรียนรู้ในชั้นเรียน การเรียนนอกชั้นเรียนก็เป็นกระบวนการพัฒนาผู้เรียนที่เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือการลงพื้นที่ ซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้แบบองค์รวมและเชื่อมโยงกับชีวิตจริง ถือเป็น การเรียนรู้ที่มีคุณค่า และส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความรักความภูมิใจในท้องถิ่นของผู้เรียน

คำสำคัญ: วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

Abstract

This article presents the principles of participatory action research to promote community-based learning processes. It is a methodology that enhances the quality of educational institutions in organizing learning activities, emphasizing the development of learning potential among primary school students as a critical foundation for lifelong learning and skill development. Furthermore, it cultivates a sense of community value and public responsibility through education, thereby establishing a network of community involvement in the educational process. Teachers play a key role in designing learning activities based on students' interests, addressing their needs, and integrating teaching with local wisdom. This approach not only strengthens learning skills connected to culture and daily life but also incorporates local knowledge into school curricula, paving the way

¹ ศึกษานิเทศก์ชำนาญการ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาศรีสะเกษ เขต 1

² รองศาสตราจารย์ ดร., คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

*ผู้ติดต่อ: ชนาภัทร แสงงาม อีเมล: chanapat.sg67@ubru.ac.th

รับเมื่อ 21 ตุลาคม 2567 แก้ไข 1 ธันวาคม 2567 ตอรับเมื่อ 14 ธันวาคม 2567

for it to become a form of "soft power" that reflects the unique identity of schools rooted in local culture. Primary school students, being in a formative stage of life, require a solid foundation in life skills and continuous learning development. Readiness to learn is not solely dependent on intelligence (IQ) but also on physical, emotional, social, and environmental factors that support skill development. Consequently, learning should not be confined to classroom settings; out-of-classroom experiences, including activities and fieldwork, play a crucial role in enhancing students' understanding and application of these skills. By integrating community resources and real-world experiences into the curriculum, schools can foster a more holistic approach to education that nurtures well-rounded individuals prepared to navigate the complexities of modern life are essential for fostering holistic learning connected to real-life contexts. This type of learning is valuable as it instills love and pride in students for their local communities, ultimately contributing to a deeper sense of belonging and cultural appreciation.

Keywords: Participatory Action Research, Community-Based Learning

บทนำ

ในยุคที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ และสังคม การศึกษาไม่สามารถจำกัดอยู่แค่ในกรอบของการเรียนในระบบเพียงอย่างเดียว การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาและเตรียมตัวให้พร้อมสำหรับความท้าทายในอนาคต การศึกษาในปัจจุบันไม่เพียงแต่ต้องเน้นการถ่ายทอดความรู้พื้นฐาน แต่ยังต้องสนับสนุนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องและปรับตัวได้เร็วตอบสนองต่อความต้องการที่หลากหลายของผู้เรียน มีกระบวนการส่งเสริมความคิดสร้างสรรค์และความสามารถในการแก้ปัญหา ซึ่งสอดคล้องกับการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Learning : CBL) ที่เป็นกลยุทธ์หรือรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่บูรณาการเนื้อหาตามหลักสูตรให้เชื่อมโยงกับชุมชน โดยใช้การปฏิบัติงานเป็นฐานให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติงานจากสถานการณ์จริงในชุมชน ภายใต้การมีส่วนร่วมระหว่างครู ผู้เรียน และคนในชุมชน (เกษศิริทองเฉลิม 2566) ทั้งนี้การจัดการเรียนรู้นั้นยังต้องมุ่งเน้นการสร้างการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับบริบทในชีวิตประจำวันของผู้เรียน โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมสมรรถนะการเรียนรู้รอบด้าน พร้อมกับการเชื่อมโยงทรัพยากรในชุมชนเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาองค์ความรู้ และการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการเรียนรู้ที่จะช่วยเสริมสร้างสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่สามารถสร้างความภูมิใจในท้องถิ่น และการเปิดโอกาสให้นักเรียนสามารถพัฒนาทักษะในด้านต่างๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนได้

การผนวกกระบวนการวิจัยที่เป็นการบูรณาการศาสตร์ความรู้ที่มุ่งพัฒนาสู่การเปลี่ยนแปลง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) จึงเป็นการแสวงหาความรู้เพื่อความเข้าใจและพัฒนาสิ่งต่าง ๆ โดยหัวใจสำคัญของการวิจัยนี้ คือ การเก็บรวบรวมข้อมูล การสะท้อนคิด ที่นักวิจัยและผู้ร่วมวิจัย (participant) ทำไปด้วยกัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นรูปแบบของการวิจัยแบบใหม่สามารถประยุกต์รวมเอาแนวความคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน (Reason P., & Bradbury H. 2008) มีรูปแบบเน้นความเป็นศาสตร์เชิงวิพากษ์ นำเสนอผลการวิจัยอิงกับแนวคิดเชิงวิพากษ์ แสดงหลักฐานประกอบทั้งข้อมูล สถิติ หรืออื่น ๆ ถึงสิ่งที่ได้ร่วมกันคิด ร่วมกัน

ปฏิบัติร่วมกันสังเกตผล และร่วมกันสะท้อนผลการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดการเรียนรู้ในระดับตัวบุคคล ระดับกลุ่มบุคคล และระดับองค์กร (อุดม จันทร์โสภา และคณะ 2560) ทั้งนี้การวิจัยดังกล่าวจึงเกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา การวิจัยนี้จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของสังคมและเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์หรือเป็นการรับใช้สังคม โดยทุกคนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน ไม่เพียงแค่สร้างองค์ความรู้ แต่ยังสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิบัติการที่ยั่งยืนที่สอดคล้องกับความต้องการมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาตามบริบทของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสร้างองค์ความรู้ใหม่จากการปฏิบัติจริงที่สามารถนำไปใช้ได้ทันที

ความหมายและหลักการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

Koch & Kralik (2006 อ้างถึงใน สัญญา ยีอราน 2561, น. 228) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ว่าเป็นกระบวนการซึ่งตัวเรา นักวิจัย และผู้มีส่วนร่วมร่วมกันทำงานอย่างเป็นระบบในวงรอบเพื่อ การสำรวจความวิตกกังวล การเรียกร้อง หรือปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อหรือทำลายชีวิตของผู้คน ความร่วมมือกันทำงาน จะสะท้อนถึงวิธีการเปลี่ยนสถานการณ์หรือการสร้างความสามารถ ซึ่งการวิจัยลักษณะนี้ให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกันในลักษณะเชิงปฏิบัติ โดยไม่เพียงแต่มุ่งสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังมุ่งพัฒนาแนวทางปฏิบัติที่ตอบสนองต่อปัญหาหรือความต้องการของชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

ลักษณะสำคัญของวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

Kemmis and Wilkinson (1998 อ้างถึงใน วาสนา เชื้อลี 2562, น. 75-76) ได้สรุปลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 6 ประการ ดังนี้

1. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR is a social process) เป็นกระบวนการทางสังคม เพราะมีความเชื่อว่ากระบวนการพัฒนาบุคคลกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต้อง เป็นไปอย่างสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะบุคคลนั้น ๆ จะได้รับประโยชน์โดยส่วนตนมากหรือน้อย
2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ในการวิจัยอาจจะมีการเริ่มต้นหรือถูกจุดประกายจากภายนอก แต่กระบวนการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วม (PAR is participatory) ของทุกคนในกลุ่มหรือในชุมชนเป็นเจ้าของการวิจัยร่วมกัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัย ตั้งแต่การกำหนดปัญหาการวิจัย การเลือกวิธีการเก็บรวบรวม ข้อมูลการวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลการปฏิบัติตามแผน การสรุปผล และการประเมินผล
3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่เน้นการปฏิบัติ (PAR is practical) โดยเฉพาะ การปฏิบัติที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคม โดยมุ่งทำความเข้าใจวิธีการและผลการปฏิบัติที่เป็นอยู่ศึกษาวิธีการที่จะปฏิบัติให้ดีขึ้น และเรียนรู้จากกระบวนการปฏิบัติและผลที่เกิดขึ้น โดยมีความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติ
4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวิจัยเพื่อการสร้างอิสรภาพ (PAR is emancipatory) กล่าวคือ เป็นการสร้างจิตสำนึกเพื่อให้คนได้คลี่คลายและเอาชนะอุปสรรค อันเนื่องมาจากการถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคมที่มีโครงสร้างไม่เป็นธรรม ทำให้คนเรียนรู้ที่จะแบ่งปันและร่วมสร้างสิ่งที่เป็นธรรมและสงบสุขมากขึ้น

ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่เน้นความร่วมมือและการปฏิบัติในบริบทจริง เพื่อสร้างผลกระทบเชิงบวกที่ยั่งยืนต่อชุมชนและองค์ความรู้ใหม่

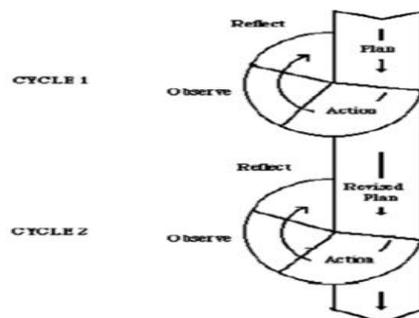
กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ชูชาติ พ่วงสมจิตร 2557 (อ้างใน พัชรี ทองอำไพ 2560, น. 41-43) ได้สรุปกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ขั้นเตรียมการ “ประสานพื้นที่” เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยต้องใช้ความสามารถในการบูรณาการตนเองเข้ากับชุมชน เพื่อปูทางไปสู่การสร้างความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับตัวอย่าง
2. ขั้นลงมือวิจัย “ใส่ใจกระบวนการชุมชน” ประกอบด้วย การศึกษาปัญหาความต้องการ และประเมินทรัพยากรของตัวอย่าง การกำหนดปัญหา การร่วมกันออกแบบการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุม
3. ขั้นพัฒนา “มุ่งแก้ปัญหชุมชน” ประกอบด้วย การกำหนดโครงการ การปฏิบัติตามแผนที่กำหนด การติดตาม และประเมินผล

Kemmis and McTaggart (1988 p. 11) กำหนดขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

1. การวางแผนงาน (Planning) เป็นการกำหนดกิจกรรมไว้ก่อนล่วงหน้าในแผน มีการไตร่ตรอง ตรวจสอบอย่างรอบคอบ วิเคราะห์สภาพการณ์ และกำหนดวิธีชัดเจน คำนี้ถึงความยืดหยุ่น กลมกลืนกับบริบททางด้านสังคม วัฒนธรรม ที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ
2. การลงมือทำ/ปฏิบัติ(Action) เป็นการลงมือดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนด
3. การสังเกตผล (Observation) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกต เกี่ยวกับกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานที่ได้ลงมือทำ เพื่อจะได้เป็นแนวทางสำหรับการสะท้อนกลับจะต้องมีความยืดหยุ่นต่อการเก็บรายละเอียดของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งนี้สิ่งสำคัญสำหรับการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ใช้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติจริง
4. การสะท้อนผล/ทบทวน (Reflection) เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่นำผลการดำเนินงาน และการสังเกตตามที่บ้านที่ข้อมูลไว้มารวบรวมวิเคราะห์ผลดี ผลเสีย สรุปผล สะท้อนข้อมูลย้อนกลับไปสู่การวางแผนในการดำเนินงานครั้งต่อไป ซึ่งวนกลับไปสู่วงจรการปฏิบัติอีกครั้ง และมีลักษณะเหมือนขดลวด (Spiral circle) ดังภาพ

ภาพที่ 1 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการของ Kemmis and McTaggart (1988 p. 1)

จากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นลักษณะวงจรที่ประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผลอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่สามารถแก้ปัญหาได้จริง และสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในระยะยาว ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีกระบวนการที่เป็นระบบ เพื่อยกระดับการศึกษาที่มีประสิทธิภาพและพัฒนาสมรรถนะการเรียนรู้ของผู้เรียนที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนได้นั้น โรงเรียนประถมศึกษาซึ่งมุ่งพัฒนาผู้เรียนในชุมชนให้ได้เรียนรู้ เพิ่มศักยภาพ ผู้วิจัยจึงมองเห็นว่าการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน

การเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Learning: CBL)

เป็นการจัดการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้วิเคราะห์และแก้ไขปัญหาในชุมชนจากสภาพแวดล้อมจริง โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนได้รับทั้งความรู้ ทักษะ และเจตคติที่เหมาะสม เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างครู ผู้เรียน ผู้ปกครอง ประชาชนชาวบ้าน และสถาบันต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้ของผู้เรียน กล่าวคือการนำชุมชนมาใช้เป็นฐานในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในขั้นตอนต่างๆ ของการจัดกิจกรรม ประกอบด้วยการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ (ภูมิปัญญาชาวบ้านถ่ายทอดความรู้) ร่วมประเมินผลและประชาสัมพันธ์ โดยให้ผู้เรียนลงมือปฏิบัติในแต่ละขั้นตอนด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของชุมชน แล้วนำองค์ความรู้ที่ได้กลับไปแก้ปัญหา ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของทุกฝ่าย โรงเรียนสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชุมชน ครูผู้สอนได้วิธีการจัดการเรียนการสอนที่มีคุณภาพ ชุมชนตระหนักและเห็นความสำคัญของการเรียน ความร่วมมือที่ดี มีความสามัคคี และการร่วมกันวางแผนพัฒนา หรือแก้ไขปัญหาที่พบในชุมชน มีมิติหรือมุมมองที่มีความแตกต่าง สามารถนำวิธีการต่าง ๆ ที่ค้นพบมาใช้เพื่อแก้ปัญหา และร่วมกันพัฒนาชุมชนได้ตรงตามความต้องการและมีประสิทธิภาพ ศรีวรรณ ฉัตรสุริยวงศ์ (2557 อ้างใน วิภาดา พินลา และวิภาพรณ พินลา, 2566 น. 6-7)

ขั้นตอนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน

วิภาดา พินลา และวิภาพรณ พินลา (2566, น.6-7) กล่าวว่า ครูผู้สอนควรเน้นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีการเชื่อมโยงเนื้อหาในบทเรียนให้สัมพันธ์กับชุมชน ผ่านการบูรณาการสาระความรู้ ในหลายศาสตร์กับประเด็นปัญหาในโลกที่เป็นจริง และเป็นเรื่องใกล้ตัว ในชุมชนและสิ่งแวดล้อมของผู้เรียนเน้นทักษะการวิเคราะห์ การวางแผน การปฏิบัติ การสะท้อนผล ตลอดจนการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์และการตัดสินใจ เพื่อนำไปสู่การสรุปผล โดยเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง จากการลงมือปฏิบัติจริงมีการประเมินผลตามสภาพจริง โดยการมีส่วนร่วมจากผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีขั้นตอนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการเรียนรู้ได้ มีดังนี้

ขั้นที่ 1 วิเคราะห์ชุมชน (Community analysis) การกำหนดหัวข้อในการศึกษาชุมชน และกิจกรรมในการพัฒนาของชุมชน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามที่ต้องการ และสามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ได้ ผ่านการระดมสมองเป็นกลุ่มว่าชุมชนนั้นเป็นอย่างไร มีปัญหาอย่างไร

ขั้นที่ 2 การวางแผนงานชุมชน (Community planning) การวางแผนกำหนดแผนผังการดำเนินการ ปฏิทินการปฏิบัติงานในการลงพื้นที่ กำหนดวัตถุประสงค์ แผนการดำเนินการ การพัฒนาเครื่องมือในการเก็บข้อมูล สรุปเป็นแผนผังมโนทัศน์ แล้วนำเสนอผลงานหน้าชั้นเรียนร่วมกัน

ขั้นที่ 3 การปฏิบัติการณ์ลงพื้นที่ชุมชน (Community visiting) ให้ผู้เรียนลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อปฏิบัติงานจริงในการศึกษาเรื่องราวข้อมูลในชุมชนที่ผู้เรียนอาศัยอยู่ ด้วยกระบวนการใช้ปัญหาเป็นฐาน การเรียนรู้แบบร่วมมือ การสืบเสาะหาความรู้ กระบวนการเทคโนโลยี การทำโครงงาน และการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

ขั้นที่ 4 การสะท้อนผลชุมชน (Community reflection) ให้ผู้เรียนเชื่อมโยงความรู้ใหม่กับความรู้เดิมที่มีอยู่ ผ่านกระบวนการนำเสนองาน การเล่าเรื่อง การอภิปราย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การจัดนิทรรศน์ชีวิต หรือการเขียนบันทึกการสะท้อนคิด โดยการมีส่วนร่วมระหว่างครู ผู้เรียน ผู้ปกครอง และชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับการปรับปรุงแก้ไขปัญหาที่พบในชุมชน ตามแนวทางของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ตีมีประสิทธิภาพต่อไป

ทั้งนี้ผู้วิจัยจึง สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นแนวทางที่เหมาะสมสำหรับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในโรงเรียนประถมศึกษา ด้วยการบูรณาการระหว่างโรงเรียนและชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ตอบสนองต่อความต้องการของนักเรียนและชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนในระยะยาว ทั้งนี้การจัดการศึกษาจึงควรมีกระบวนการที่หลากหลายในการจัดการศึกษา ทั้งการสร้างเครือข่ายในการจัดการเรียนรู้ การเตรียมสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ ที่จะช่วยกระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสมรรถนะสำคัญของผู้เรียน โดยผ่านกระบวนการวิจัยที่ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมภายในชุมชน ซึ่งส่งผลให้เกิดการเรียนรู้เชื่อมโยงกับชีวิตจริง อีกทั้งยังสามารถกระตุ้นการสร้างแรงบันดาลใจ และการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ ดังนี้

แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานของโรงเรียนประถมศึกษา

ด้วยโรงเรียนประถมศึกษาในสังกัด ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก ครูผู้สอนไม่ครบชั้น มีการสอนแบบควบชั้นในหลายโรงเรียน ทั้งสื่อการเรียนรู้ในโรงเรียนไม่เพียงพอ เพื่อให้การจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ และเกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนสูงสุด โดยมีแนวทางในการจัดการเรียนรู้ ดังนี้

1. การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนการสอน เป็นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในกิจกรรมการเรียนรู้อย่างเหมาะสม จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากบริบทที่ใกล้ตัว และเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นในชีวิตประจำวัน เช่น การสอนวิทยาศาสตร์ ผ่านการเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรท้องถิ่น ใช้ในการรักษาโรค, การสอนด้านศิลปะ ผ่านการศึกษาหัตถกรรมท้องถิ่น และการสอนประวัติศาสตร์และสังคม ผ่านการศึกษาวัฒนธรรม ประเพณี และการดำรงชีวิตของคนในชุมชนในอดีตและปัจจุบัน เป็นต้น

2. การมีส่วนร่วมของปราชญ์ชาวบ้านในกระบวนการเรียนการสอน การเชิญผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ที่มีความรู้ ความสามารถในภูมิปัญญาท้องถิ่นมาร่วมจัดกิจกรรมการเรียนการสอน หรือเป็นวิทยากรพิเศษจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์ตรง รวมถึงการได้ฟังเรื่องราวที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากผู้รู้จริง ซึ่งจะช่วยกระตุ้นความสนใจ และสร้างแรงบันดาลใจในการเรียนรู้มากยิ่งขึ้น

3. การเรียนรู้นอกห้องเรียนผ่านการศึกษาแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น การให้ผู้เรียนได้ออกไปสัมผัสกับแหล่งภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านของช่างฝีมือ หรือสถานที่สำคัญทางวัฒนธรรม จะทำให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงในการเรียนรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น การเรียนรู้นอกห้องเรียนยังช่วยสร้างความเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีในห้องเรียนกับการนำไปใช้ในชีวิตจริง

4. การใช้วิธีการเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-Based Learning) การใช้การเรียนรู้แบบโครงงาน (PBL) ในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยให้นักเรียนสามารถศึกษาในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และภูมิปัญญาของตนเองได้อย่างลึกซึ้ง เช่น ผู้เรียนสามารถทำโครงงานเกี่ยวกับการเก็บข้อมูลพืชสมุนไพรในท้องถิ่น และวิธีการใช้ในการรักษาโรค เป็นต้น โดยโครงงานที่ผู้เรียนได้ปฏิบัติ จะช่วยพัฒนาทักษะการค้นคว้า การวิเคราะห์ และการนำเสนอ อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นในมุมมองที่กว้างขวางยิ่งขึ้น

5. การส่งเสริม Soft Power ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น Soft Power เป็นการส่งเสริมค่านิยมเชิงสร้างสรรค์ที่สามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้ควบคู่กับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ เช่น การใช้ศิลปะ การแสดงพื้นบ้าน หรือดนตรีท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้ ส่งผลให้นักเรียนมีโอกาสได้สัมผัสกับวัฒนธรรมและศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถส่งเสริมให้นักเรียนรู้สึกภาคภูมิใจในความเป็นมาของท้องถิ่น และเกิดแรงบันดาลใจในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบต่อไป

6. การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการถ่ายทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นอีกหนึ่งแนวทางในการยกระดับการเรียนรู้ ผู้เรียนสามารถใช้สื่อดิจิทัล เช่น การสร้างเว็บไซต์ การทำสื่อวีดิทัศน์ หรือการใช้โซเชียลมีเดียเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งผลให้องค์ความรู้เหล่านี้ สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้น และส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้

7. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในวิชาต่าง ๆ ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลากหลายวิชาเป็นอีกหนึ่งวิธีที่สามารถใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้ เช่น วิชาคณิตศาสตร์: การเรียนรู้ผ่านการคำนวณปริมาณหรือสูตรในการทำอาหารท้องถิ่น, วิชาภาษาไทย: การเรียนรู้เกี่ยวกับสำนวน คำพังเพย และนิทานพื้นบ้านในท้องถิ่น เป็นต้น การบูรณาการเหล่านี้จะช่วยให้นักเรียนมีมุมมองที่กว้างขึ้น และเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ในบริบทท้องถิ่นได้

ประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ของโรงเรียนประถมศึกษา

1. การพัฒนาทักษะพื้นฐานของผู้เรียน ซึ่งการเรียนรู้ระดับประถมศึกษาจะเน้นทักษะการอ่านออก เขียนได้ การพัฒนาทักษะพื้นฐานนี้เป็นการเตรียมความพร้อมในการเรียนรู้โดยการเชื่อมโยงกับสถานการณ์จริง ที่ช่วยให้ผู้เรียนได้มีกระบวนการทั้งด้านการอ่าน การเขียนสู่การพัฒนาการคิดวิเคราะห์ และการแก้ปัญหาขั้นสูงได้ ซึ่งทักษะเหล่านี้ เป็นสิ่งที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน และจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถการเผชิญกับปัญหาในอนาคต

2. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โรงเรียนในระดับประถมศึกษาจะมีความใกล้ชิดกับชุมชน การนำชุมชนมาเป็นฐานในการเรียนรู้ช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ชุมชนจะมีบทบาทในการสนับสนุนการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนของตนเองได้

3. การส่งเสริมการเรียนรู้ที่ยั่งยืน การเรียนรู้ผ่าน PAR และการใช้ชุมชนเป็นฐาน ช่วยสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้เรียนในการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้เรียนจะเห็นคุณค่าของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นไม่เพียงแคในท้องถิ่น แต่นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และส่งผลให้ผู้เรียนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน มีศักยภาพที่จะเป็นทั้งผู้สืบทอดและผู้ขับเคลื่อนชุมชนให้พัฒนาได้อย่างยั่งยืน

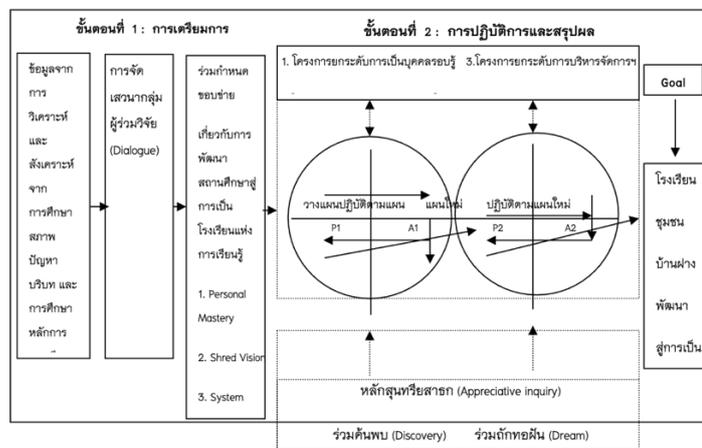
4. ครูได้พัฒนาทักษะในการออกแบบการเรียนรู้ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ช่วยให้ครูพัฒนาทักษะในการออกแบบการเรียนรู้ที่สร้างสรรค์ และเชื่อมโยงกับบริบทท้องถิ่นการเรียนรู้ในลักษณะนี้ยังช่วยให้ครูสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมการศึกษา และพัฒนาทักษะในการทำงานร่วมกับชุมชนได้

ตัวอย่างงานวิจัยที่ใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับพัฒนาสถานศึกษา

ชื่องานวิจัย/ผู้วิจัย/ปีที่วิจัย : การพัฒนาโรงเรียนชุมชนบ้านฝางสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้: การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม/อุดม จันทรโสภา, ประยุทธ์ ชูสอน และพงษ์ศักดิ์ ภูกาบขาว/2560

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อพัฒนาโรงเรียนชุมชนบ้านฝางสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้จากการใช้แผนปฏิบัติการที่ถือเป็นตัวสอดแทรกหลัก และใช้หลักสุนทรียศาสตร์ที่ถือเป็นตัวสอดแทรกเสริมไปปฏิบัติตามวงจรแบบเกลียวสว่าน 2 วงจรของกิจกรรมการวางแผน การนำแผนไปปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผลของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมผู้ร่วมวิจัย คือ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการศึกษาของโรงเรียนชุมชนบ้านฝาง จำนวน 43 คน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ได้ดำเนินงานโครงการเพื่อพัฒนาโรงเรียนให้เป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้รวม 4 โครงการ คือ 1) โครงการยกระดับการเป็นบุคคลรอบรู้ 2) โครงการวางแผนยุทธศาสตร์สู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ 3) โครงการยกระดับการบริหารจัดการสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ และ 4) โครงการเสริมสร้างและพัฒนาทีมงานสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งมีผลทำให้โรงเรียนชุมชนบ้านฝางสามารถพัฒนาสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ได้ในท้ายที่สุด

FANG Model : Fairness Attendance Norm and Go for goal

ภาพที่ 2 FANG Model องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย (อุดม จันทรโสภา 2560, น. 154)

การวิเคราะห์การออกแบบงานวิจัยจากงานวิจัยตัวอย่าง

การวิจัย เรื่อง การพัฒนาโรงเรียนชุมชนบ้านฝางสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ : การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัย ได้กำหนดขั้นตอนของการวิจัยออกเป็น 2 ขั้นตอน โดยในขั้นตอนแรกจะเป็นการเตรียมการ ประกอบด้วยการศึกษาข้อมูล การจัดเสวนากลุ่มผู้ร่วมวิจัย และการกำหนดขอบข่ายในการพิจารณา และในขั้นตอนที่ 2 จะเป็นการปฏิบัติการและสรุปผลตามลักษณะของวงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรวม 2 วงจร ได้แก่ ขั้นตอนการวางแผน (Planning) ขั้นตอนการปฏิบัติ (Acting) ขั้นตอนการสังเกตผล (Observing) ขั้นตอนการสะท้อนผล (Reflecting) ขั้นตอนการวางแผนใหม่ (Re-Planning) ขั้นตอนการปฏิบัติใหม่ (Re-acting) ขั้นตอนการสังเกตผลใหม่ (Re-observing) และขั้นตอนการสะท้อนผลใหม่ (Re-reflecting) ปิดท้ายด้วยการสรุปผล (Conclusion) ซึ่งเป็นการออกแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 2 วงจร เพื่อให้การออกแบบงานวิจัยมีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน และเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในโรงเรียนที่คงทนจากการปฏิบัติ โดยเป็นแผนที่มีลักษณะเด่นเฉพาะ

คือ เป็นแผนที่เกิดขึ้นจากการจัดกระทำร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย โดยมีการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบและที่สำคัญ คือเป็นแผนที่มีการใช้ทรัพยากรทางการบริหารที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประสิทธิผลอย่างสูงสุดในด้านคน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และการบริหารจัดการรวมทั้งการอาศัยแนวคิดของหลักสูตรหรือสาธิตด้วยการเรียนรู้จากการปฏิบัติ

บทสรุป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นกระบวนการที่เสริมสร้างสถานศึกษาให้มีคุณภาพในการจัดการเรียนรู้ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพการเรียนรู้ของนักเรียนประถมศึกษาที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนา และเสริมสร้างเสริมสร้างความตระหนักรู้ในคุณค่าของชุมชนและความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ผ่านการเรียนรู้ที่สร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งครูเป็นส่วนช่วยในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ตามความสนใจ ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนผนวกกับการจัดการเรียนรู้ที่ควบคู่กับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังเป็นการเสริมสร้างทักษะทางการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้เรียน สู่การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา เพื่อต่อยอดเป็น Soft Power ที่เป็นอัตลักษณ์ของสถานศึกษาที่ยึดโยงกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ นักเรียนระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นช่วงวัยที่มีความสำคัญในการวางรากฐานทักษะชีวิต และพัฒนาการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ความพร้อมในการเรียนรู้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับแค่สติปัญญา (IQ) แต่ยังเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาทักษะต่าง ๆ การจัดการเรียนรู้จึงไม่เพียงแต่เป็นการเรียนรู้ในชั้นเรียน การเรียนนอกชั้นเรียนก็เป็นกระบวนการพัฒนาผู้เรียนที่เรียนรู้ผ่านกิจกรรมหรือการลงพื้นที่ ซึ่งช่วยให้เกิดการเรียนรู้แบบองค์รวมและเชื่อมโยงกับชีวิตจริง ถือเป็นการเรียนรู้ที่มีคุณค่า และส่งผลให้ผู้เรียนเกิดความรัก ความภูมิใจในท้องถิ่นของผู้เรียน

บรรณานุกรม

- เกษศิริ ทองเฉลิม. (2566). การพัฒนากระบวนการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมทักษะการแก้ปัญหาสำหรับผู้เรียนในระดับชั้นประถมศึกษา. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 46, 4
- พัชรี ทองอำไพ. (2560). *การพัฒนากระบวนการพัฒนาครูประจำการเพื่อพัฒนาสมรรถนะการจัดการเรียนรู้ด้วยการ บูรณาการภาษาอังกฤษกับสาระของครูโดยใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเป็นฐาน.* (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการศึกษา) มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วาสนา เชื้อลี. (2562). *การพัฒนารูปแบบการพัฒนาสมรรถนะการสร้างข้อสอบของครูประถมศึกษาโดยการบูรณาการกระบวนการนิเทศการศึกษาร่วมกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.* (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยวัดผลและสถิติการศึกษา) มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วิภาดา พินลา และวิภาดา พินลา. (2566). ห้องเรียนครูสังคมศึกษากับการจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 23, 2
- อุดม จันทน์โสตา, ประยุทธ์ ชูสอน และพงษ์ศักดิ์ ภูากาบขาว. (2560). การพัฒนาโรงเรียนชุมชนบ้านฝางสู่การเป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้: การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. *วารสารบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 13, 2
- Reason, P., & Bradbury, H. (2008). *Handbook of action research: Participative inquiry and practice.* Sage Publications.